

УДК 159.9

Абалмасова К.О., магістр Національного університету цивільного захисту України;

Демченко Я.А., здобувач кафедри психології діяльності в особливих умовах;

Сергієнко О.О., ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах

СОЦІАЛЬНА ВІДЧУЖЕНІСТЬ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ ТРАВМУЮЧУ ПОДІЮ

У статті вивчаються теоретичні аспекти проблеми соціальної відчуженості особистості, а також переживання травматичної події. Розглядається соціальна відчуженість як наслідок травматичної події.

Ключові слова: відчуженість, соціальна відчуженість, травма, травмуюча подія, особистість.

В статье изучаются теоретические аспекты проблемы социальной отчужденности личности, а так же переживание травмирующего события. Рассматривается социальная отчужденность как следствие травмирующего события.

Ключевые слова: отчужденность, социальная отчужденность, травма, травмирующее событие, личность.

Постановка проблеми. Соціальна відчуженість – це проблема втрати людської особистісної та соціальної ідентичності, конфлікт між актуальним існуванням і потенційним буттям, втрата контролю над продуктами праці, руйнування соціальних взаємозв'язків, даремна трата творчих здібностей, стан безпорадності і безсилля, страх перед життям, самотність. Під відчуженістю ми розуміємо процес і результат зміни діяльності та життєдіяльності особистості, що призводить її до самотності і відокремленості від соціуму.

Події, які сьогодні відбуваються в нашій країні, дуже сильно впливають на людину, надаючи при цьому сильний психотравмуючий та дезадаптуючий вплив, підвищуючи при цьому, рівень виникнення різних психогенних розладів. Будь-який екстремальний вплив стає катастрофічним тоді, коли він призводить до великих руйнувань, викликає смерть, поранення і страждання значного числа людей (військові дії, природні катаклізми, різні катастрофи, насильства тощо).

Величезна кількість людей стали мимовільними свідками і учасниками людських трагедій. Тому, першорядним і важливим для фахівців психологічної спрямованості є правильна оцінка стану постраждалих, а також подальша психологічна та психотерапевтична робота з наслідками пережитих психотравмуючих подій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості соціальної відчуженості були розкриті в працях відомих психологів, а саме: В.В. Абраменкової, К.О. Абульханової-Славської, А. Валлона, А.Е. Горбушин, Е. Еріксона, К. Кенністона, С. Мадді, В.С. Мухіної, А.В. Петровського, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, М. Симена, В. Франкла, З. Фрейда, Е. Фромма, К. Хорні та ін..

Проблемою переживання травмуючих подій в психології займалися такі вчені як: Р.Л. Аткинсон, Ю.А. Александровський, Ф.Б. Березін, Б.В. Зейгарник, Е.С. Калмикова, М. Леві, М.Ш. Магомед-Емінов, В.М. Мясищев, Н.В. Тарабріна та ін..

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши різні наукові джерела, порівнявши теорії, підходи та дослідження можна припустити, що соціальна відчуженість особистості є одним із наслідків впливу на людину травмуючої події.

Соціальна відчуженість – це характеристика особливої форми взаємин людини в процесі її життєдіяльності з навколишнім світом, при якій продукти власної діяльності протистоять людині, панують над нею [1]. У психології, соціальна відчуженість визначається як стан емоційно-психологічної відстороненості, чужості по відношенню до когонебудь або чого-небудь, у тому числі до самого себе. Це виражається у відповідних переживаннях суб'єкта: почуттях відособленості, самотності, втрати власного «Я», а також в охолодженні і розриві стосунків з найближчим оточенням, випаданням з соціальних зв'язків; на особистісному рівні виявляється як відчуття безсилля перед повсякденними проблемами, безглуздості того, що відбувається; супроводжується апатією і аполітичністю.

У психології поняття відчуженості вперше було використано З. Фрейдом для пояснення патологічного розвитку особистості в умовах чужої та ворожої для неї культури. В працях З. Фрейда відчуження перекладається зі сфери взаємозв'язків з предметним і соціальним світом, в сферу психологічних взаємозв'язків з власним тілом і витікаючих звідси соціальних наслідків [7]. Е. Фромм істотно розширив сферу застосування цього поняття. Е. Фромм визначив відчуженість індивіда, яка виражається в п'яти формах: відчуження від ближнього, від роботи, від потреб, від держави, від себе [7].

На нашу думку цікаву теоретичну розробку відчуження, дає С. Мадді. У ранніх роботах, спираючись на погляди Е. Фромма, він вводить поняття «екзистенціального неврозу» як хронічного стану і виділяє ряд його симптомів. До когнітивних симптомів відносяться втрата сенсу, нездатність людини вірити в істину, неможливість знаходити інтерес та уявляти результат своєї праці. З афективної сторони, екзистенціальний невроз характеризується млявістю і нудьгою, а також епізодами депресії [1].

На думку С. Мадді, людина, яка страждає екзистенційним неврозом, відчужена від себе і від суспільства. Згодом С. Мадді виділяє чотири форми, в яких проявляється відчуження:

1. Вегетативність - нездатність вірити в істину, важливість та цінність реально здійснюваної чи уявної діяльності.

2. Безсилля - втрата людиною віри у свою здатність впливати на життєві ситуації, однак, при збереженні відчуття їх важливості, що дозволяє вважати безсилля менш серйозною формою екзистенціального недуга, ніж вегетативність.

3. Нігілізм - переконання у відсутності сенсу і активність, спрямована на його підтвердження шляхом заняття деструктивної позиції.

4. Авантюризм - компульсивний пошук життєвості в небезпечних, екстремальних видах діяльності, в силу переживання безглуздості у повсякденному житті [1].

У сучасній психології використовується соціальна відчуженість і при характеристиці міжособистісних відносин, при яких індивід протиставляється іншим індивідам, групі, суспільству в цілому, відчуваючи ту чи іншу ступінь своєї ізольованості. Подібні конфліктні відносин в групі пов'язані з порушенням опосередкування ціннісним змістом спільної діяльності, з втратою почуття солідарності, коли індивід у групі сприймає інших як чужих і ворожих собі, відкидаючи при цьому норми групи, закони та приписи.

Психологічний підхід до відчуженості був розроблений М. Сименом, американським соціологом. Він розглядає відчуженість як специфічне переживання індивіда і виявляє в ньому п'ять різних модальностей:

1) безсилля - індивід вважає, що його діяльність не може дати тих результатів, до яких він прагне;

2) безглуздість - індивід не розуміє значення подій, в яких він бере участь, не знає, у що повинен вірити, чому треба чинити так, а не інакше;

3) дезорганізація норм або аномія - ситуація, в якій індивід стикається з суперечливими рольовими очікуваннями і змушений для досягнення поставлених цілей вдаватися до соціального несхвалення поведінки;

4) ізоляція - відчуження індивіда від панівних цілей і цінностей, розбіжність індивіда з даними суспільства в оцінці значущих в цьому суспільстві цілей і вірувань;

5) самовідчуження - відчуження індивіда від самого себе, відчуття себе і своїх здібностей як чогось чужого, як засобу або інструменту [2].

Дослідження в області особистості показали, що відчуженість – це генералізований, багатовимірний фактор. Вчений Зеллер за допомогою чотиривимірної шкали (безглуздість, безсилля, аномія і соціальна ізоляція) склав психологічний портрет відчуженої людини, до якого увійшли ставлення людини до світу і до себе. Ставлення відчуженої людини до світу характеризується такими рисами:

- світ сприймається як застиглий, схематичний;
- низький рівень знань про особливості соціально-політичної системи;
- немає інтересу до культури і інтелектуальних видів діяльності;
- віра у надприродні сили, астрологію, долю;
- менш логічне мислення, пізнавальна замкнутість;
- нав'язливі стани і ригідність;
- насилу зосереджуються і приймають рішення;
- схильність засмучуватися, високий рівень страхів;
- байдужість до групової поведінки.

Ставлення до себе характеризується такими рисами:

- неадекватність і презирство;
- екстремізм, ослаблення почуття відповідальності;
- заздрість;
- почуття провини, невпевненості, незадоволеності життям;
- песимізм;
- почуття самотності;
- інші люди сприймаються як загроза;
- презирство до себе поєднується з ворожістю до інших і засудженням людських слабкостей;
- відсутність почуттів лояльності [2].

Також особливої уваги заслуговує психологічний підхід соціального психолога К. Кенністона. Він ставить ряд методологічно точних питань:

- відчужений від кого? Від чого?
- якщо відчуження передбачає втрату якихось взаємозв'язків, то що займає їхнє місце?
- як відчуження проявляється?
- хто або що є агентом відчуження?

К. Кенністон розрізняє «індивідуальне відчуження», «космічне вигнання», незворотну втрату старих відносин, «історичну втрату» і самовідчуження. Він описує різновиди індивідуального відчуження, даючи досить складну класифікацію, охоплюючи ідеологію, політику, діяльність людини, норми поведінки, культурні цінності та особистість. Наприклад, у сфері соціальної поведінки відчуження проявляється як: революція, тероризм, злочин, соціопатія, невідповідність; в плані самої особистості - саморуйнування, самоізоляція, шизофренія. Але разом з тим досить широко описуючи соціально-психологічні наслідки відчуження, К. Кенністон не розкриває загального соціопсихічного механізму відчуження, що не дозволяє знайти шляхи пом'якшення або зняття відчуження [1].

Вчений А. Е. Горбушин розділяє поняття «відчуження» і «відчуженість». Відчуження ототожнюється з відокремленням, виступає не тільки як негативний, але і як позитивний процес, в певних межах необхідний

для повноцінного розвитку особистості. Під поняттям «відчуження» розуміється об'єктивно існуюче соціально-психологічне явище дистанціювання. Відчуженість же розуміється як стан особистості, який виникає при несприятливому збігу обставин розвитку людини. Термін «відчуженість» позначає негативний результат відчуження особистості [2].

Можна виділити наступні аспекти відчуження особистості:

1) відчуження ускладнює засвоєння людиною соціальних норм, які регулюють міжособистісні стосунки та поведінку;

2) відчуження особистості, на ранньому етапі її розвитку, через невиконання сім'єю своєї основної функції: включення дитини «через себе» в структуру суспільства, це може закріпитися в людині і стати причиною її соціально-психологічної ізоляції від сім'ї, навчальних і трудових колективів, інших малих груп;

3) відчуження особистості може призводити до формування її негативного ставлення до середовища, відчуття ворожості до оточуючих;

4) суттєві порушення зв'язків людини з середовищем призводять і до порушень встановлених норм поведінки;

5) особистісні особливості індивіда, які виражаються в відокремленні його від інших, часто пов'язані з відсутністю емпатії, з невмінням відчувати емоційні стани іншої людини, співпереживати їй, з порушенням ідентифікації з іншими людьми, тобто з відсутністю здатності поставити себе на їх місце [3].

Таким чином, різні підходи до відчуження створюють уявлення, що це є загальна характеристика різних соціальних, економічних та особистісних протиріч, явищ, процесів і станів.

Головним елементом відчуженості є аномія, яка визначається як стан дезорганізації особистості, що виникає в результаті її дезорієнтації. Причиною такої дезорієнтації може бути травматична подія, яка здатна викликати важкий психологічний стрес, який супроводжується відчуттям страху, жаху і безпорадності. Порушення, які розвиваються у людини після пережитої травми, впливають на всі рівні життєдіяльності: фізіологічний, особистісний, міжособистісний, соціальний. Все це призводить до стійких особистісних змін людини і її оточення. До особливостей травматичної події відносяться: раптовість, відсутність схожого досвіду, брак контролю травмуючої події, горе і втрата, постійні зміни, експозиція смерті (будь-яке зіткнення зі смертю призводить до переоцінки цінностей), моральна невпевненість, поведінка під час події, масштаб руйнування.

Травма – це пошкодження організму, викликане прямим впливом зовнішнього середовища (при пораненні, забитті тощо) [3].

Психічна травма – порушення психіки в результаті інтенсивного зовнішнього впливу [4].

Травмуюча подія – небезпечна ситуація, яка виходить за рамки звичайного людського досвіду, наприклад, стихійне лихо, повень та землетрус; катастрофа, створена людиною, така як війна і ядерний вибух; катастрофічна аварія, така як крах автомобілів і літаків; випадки фізичного насильства, такі як згвалтування і навмисні вбивства [6].

Після травмуючих подій, люди зазвичай відчують ряд психологічних реакцій. Зазвичай вони переживають гострий стан травматичного стресу протягом деякого часу (до місяця) по закінченні впливу стрес-факторів, після чого більша частина людей повертається до звичайного для них стану. Однак вплив травмуючих подій на деяких осіб триває і після цього терміну. При цьому вони переходять у стан посттравматичного стресу, що ускладнює їх адаптацію до звичайних умов життя і веде до виникнення різних дезадаптивних форм поведінки. В результаті у цих осіб розвивається синдром посттравматичних стресових розладів (ПТСР).

Посттравматичний стресовий розлад (згідно МКБ-10) виникає як відстрочена або тривала реакція на стресову подію або ситуацію (короткочасну або тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру, яка здатна викликати сильний стрес практично у будь-якої людини.

Найважливішим у цій схемі виступає невизначена відстроченість виникнення ПТСР-синдрому, що надзвичайно ускладнює своєчасність надання психологічної допомоги.

ПТСР-синдром може мати затяжний характер і впливає на все подальше життя людини. Однак посттравматичний стресовий розлад виникає далеко не у всіх учасників тієї чи іншої екстремальної ситуації. Це залежить від ряду факторів:

- особливості особистості;
- значущість ситуації для людини;
- біопсихічні особливості індивіда (особливостей нервової системи, статеві та вікові особливості);
- досвід переживання екстремальної ситуації;
- наявність у людини психічних травм;
- різні форми залежної поведінки або схильності до них;
- відсутність або наявність підтримки з боку значущих осіб [6].

До основних симптомів ПТСР-синдрому (за МКБ-10) відносяться:

- повторне проживання психотравмуючої події (нав'язливі спогади про подію, нічні кошмари, почуття сильного стресу й напруги при згадуванні травмуючої події тощо);

уникання речей, які нагадують про психотравмуючої подію (уникнення дій, місць, речей, думок або відчуттів, які нагадують про психотравмуючу подію, неможливість згадати важливі моменти психотравмуючої події, відчуття відокремленості від інших людей тощо);

збільшене занепокоєння, тривога і емоційне збудження (проблеми зі сном, дратівливість і спалахи гніву, труднощі з концентрацією та зосередженням уваги тощо).

Термін, протягом якого у хворого спостерігається прояв симптомів, повинен бути, як мінімум, не менше місяця. Тільки в цьому випадку може йти мова про наявність ПТСР-синдрому.

Виділяють чотири характеристики психічної травми:

1) подія, яка відбулася, усвідомлюється, тобто людина розуміє причини свого стану, пам'ятає саме травмуючу подію і бачить можливі наслідки травми для себе, своїх близьких тощо;

2) психотравмуюча подія обумовлена зовнішніми обставинами;

3) травмуюча ситуація руйнує звичний для людини уклад життя;

4) пережита подія викликає жах, відчуття безпорадності, безсилля [5].

Отже, особистості, які пережили травмуючу подію схильні уникати нагадування про неї, тим самим часто віддаляються від інших людей, від своїх близьких або друзів. Наслідки такого уникнення можуть бути деструктивними, які проявляються у важкості повернення до роботи, бути в колі друзів або займатися домашніми справами.

Висновки. Теоретичний аналіз психологічної літератури виявив, що в психології досить добре вивчені наслідки впливу на людину таких травматичних подій, як бойові дії, різного роду промислові та природні катастрофи (пожежі, повені, землетруси), а також ми можемо стверджувати що соціальна відчуженість може буди одним із наслідків травмуючої події.

Терміном «травматична подія» зазвичай позначають широкий клас небажаних для людини, важко контрольованих, ситуацій, які характеризуються потужним негативним впливом на особистість, що представляє реальну або уявну загрозу життю або фізичній цілісності людини або її близьких.

Соціальна відчуженість проявляється в відокремленні всередині свідомості людини травмуючих чинників. При цьому доступ неприємних емоцій до свідомості блокується, так що зв'язок між якоюсь подією та її емоційним забарвленням не відбивається у свідомості.

Для соціальної відчуженості характерне почуття втрати емоційних зв'язків з іншими людьми, раніше значимими подіями чи власними переживаннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Личностный потенциал. Структура и диагностика [Аверина А. Ж., Александрова Л. А., Васильев И. А., Гордеева Т. О. и др.; под ред. Д. А. Леонтьева]. - М.: Смысл, 2011. – 359 с.

2. Алмазов Б. Н. Психология социального отчуждения / Алмазов Б. Н. – Екатеринбург : издательский дом «Уральская государственная юридическая академия», 2007. – 213 с.

3. Аткинсон Р. Л. Введение в психологию / Р. Л. Аткинсон, Р. С. Аткинсон, Э. Е. Смит, Д. Дж. Бем, С. Нолен-Хоэксема. – М. : Прайм-Евроник, 2003. – 672 с.

4. Зейгарник Б. В. Патопсихология / Зейгарник Б. В. – М. : МГУ, 1986. – 287 с.

5. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии травматического стресса / Тарабрина Н. В. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.

6. Тарабрина Н. В. Психология посттравматического стресса : теория и практика / Тарабрина Н. В. – М. : Институт психологии РАН, 2009. – 296 с.

7. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе / Эрих Фромм. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 571 с.

УДК 159.9:355.0

Алещенко В.І., д. психол. наук, професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ НУ оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ)

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У статті пропонується методика оцінки ефективності функціонування системи МПЗ в Збройних Сил України. На відміну від існуючих, запропонований підхід дозволяє оцінити рівень функціонування як окремих складових системи МПЗ, так і ефективність системи в цілому за узагальненим показником.

Ключові слова: ЗС України, військовослужбовець, система морально-психологічного забезпечення, оцінка ефективності.

В статье предлагается методика оценки эффективности функционирования системы МПО у Вооруженных Сил Украины. В отличие от существующих, предложенный подход позволяет оценить уровень функционирования как отдельных составляющих системы МПЗ, так и эффективность системы в целом за обобщенным показателем.

Ключевые слова: ВС Украины, военнослужащий, система морально-психологического обеспечения, оценка эффективности.

Постановка проблеми. Нові завдання Збройних Сил України (ЗС України) в сучасних умовах передбачають підвищення результативності функціонування усієї системи всебічного забезпечення, зокрема і морально-психологічного забезпечення (МПЗ) життєдіяльності, підготовки та застосування військ(сил), оцінки її ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якщо проаналізувати тематику наукових праць та спеціальної літератури, виданих за останні роки, то без сумніву, найбільша кількість робіт присвячена оцінюванню ефективності певних видів та родів діяльності, адже це закономірний процес пошуку конструктивних відповідей на актуальні питання їх роз-